

Пуковник доцент др Далибор Денда
добитник престижне годишње награде
Архива Србије

Дихотомија српско-немачких војних односа

Након победа Србије у балканским ратовима Немачка је економски и политички, супротно Аустроугарској, све више имала интереса да на Балкану игра на српску карту. Немачка је искористила и царински рат вођен између Аустроугарске и Србије од 1906. до 1911. да истисне своју савезницу и постане први спољнотрговински партнер полетне балканске краљевине. Идеје које се тада јављају у немачкој политици јесу да се на Балкан иде са Србијом, а не против Србије.

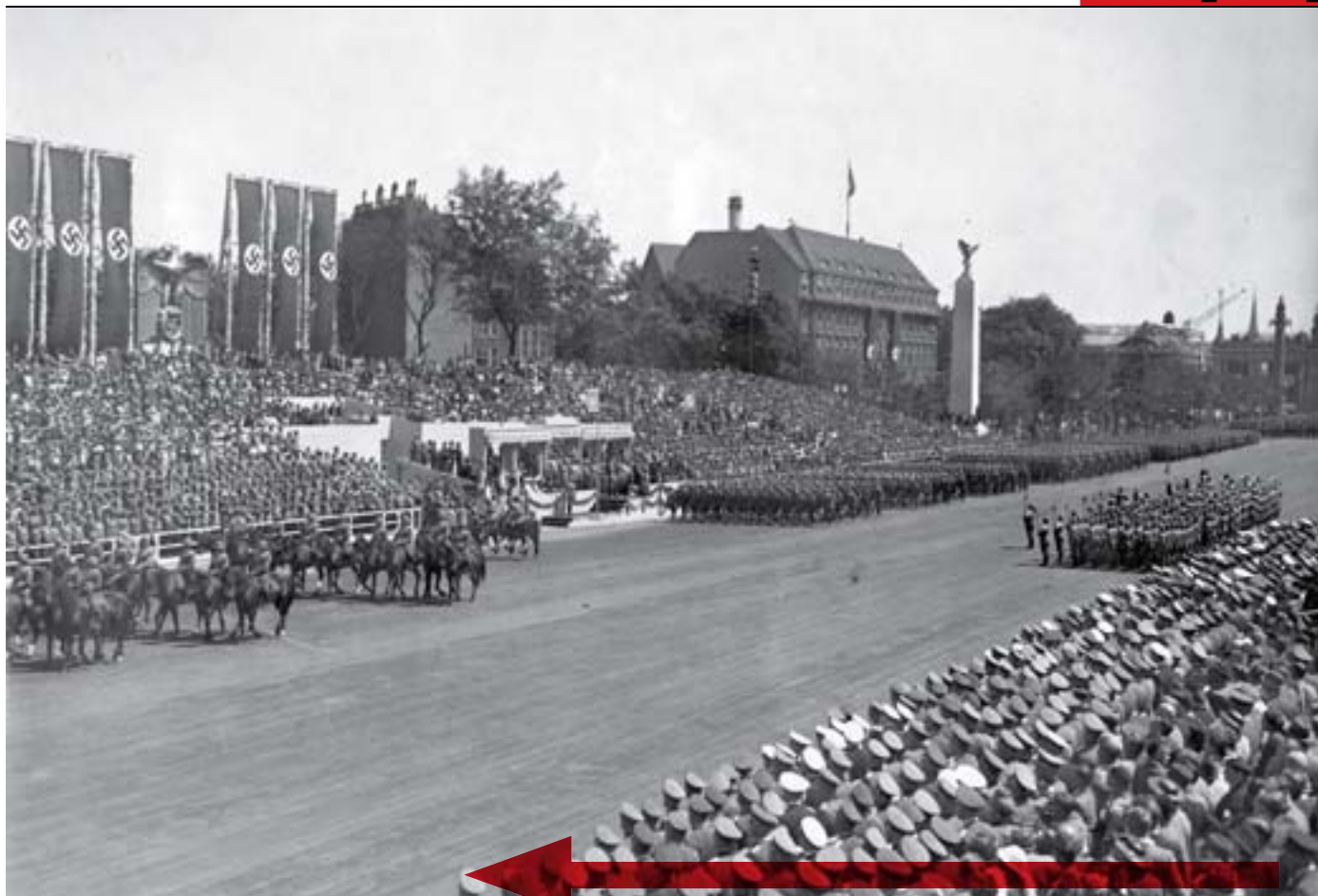
Фото: Андрија Гавриловић

Пише Драгана МАРКОВИЋ

У сусрет 5. фебруару, Дану Института за стратегијска истраживања, разговарамо са пуковником доцентом др Далибором Дендом, научником-истраживачем чији је професионални рад 2020. године високо вреднован избором за сталног члана сарадника Матице српске од јуна 2020, као и Наградом фондације Ђурђа И. Јелинића за рад из области историографије и архивистике, коју додељује Архив Србије. Све је то круна једне професионалне каријере којој претходи изузетан рад, потврђен објављивањем пет научних монографија, две су тренутно у штампи, уредништва четири тематска зборника и 55 објављених радова у домаћим и страним научним часописима.

Експертска област изучавања др Денде је војна историја српског народа XIX и прве половине XX века, српско-немачки и српско-руски војнополитички односи, а у статусу научног сарадника руководиоца је сложеног пројекта у Одељењу за војну историју ИСИ од 3. јануара 2018. године. Књига за коју је добио престижну годишњу награду Архива Србије *Шлем и шајкача – војни фактор и југословенско-немачки односи (1918–1941)* објављена је у издању Матице српске, а њена тема је и потка овог разговора.

Претпостављам да просечан српски читалац сматра да су немачко-српски војни односи током XX века били искључиво негативни и да су се заснивали само на непријатељству. У Вашој књизи *Шлем и шајкача – војни фактор и југословенско-немачки односи (1918–1941)* изнесите до сада мало познате чињенице које баш не иду потпуно у прилог овом традиционалном српском схватању, формираном на основу горких искустава из Првог и Другог светског рата. Можемо ли на основу тих података српско-немачке војне односе у прошлости укратко окарактерисати као „сарадници у миру – непријатељи у рату”? – Чини ми се да сте овом максимумом са мало речи добро дефинисали дихотомију српско-немачких војних односа у првој половини XX века. Ипак, треба имати у виду да односи између оружаних снага две државе по правилу прате званичну државну политику обе стране. Билатералне односе додатно компликује и систем војних или политичких савезништава у којима се налази свака од поменутих држава, док је у случају Србије/Југославије и Немачке главни мотив за што боље међусобне односе на свим пољима примарно економски, пошто се ради о две комплементарне привреде. То је свакако неравноправан однос између

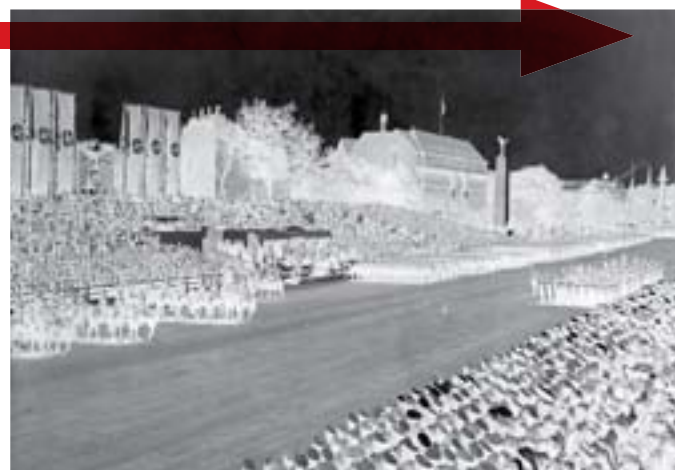

Војна парада у Берлину 2. 6. 1939, у част посете принца Павла Карађорђевића

два актера неједнаке политичке, економске и војне моћи, једне велике силе и мале или касније средње државе (Југославија), за који је увек више, у привредном и политичком смислу, заинтересован мањи партнер.

Упоредо с огромним утицајем на устројство и доктрину тадашње српске војске, Немачка је свесрдно почетком XX века наступала према Србији и на другим пољима. Да ли је, у склопу тадашњих геополитичких кретања, немачко руководство видело Краљевину Србију као значајан фактор равнотеже у овом делу Европе?

– Интерес за међусобну сарадњу пре се пробудио на српској него на немачкој страни, још средином XIX века, јер је младој српској држави у настајању као један од модела изградње институција послужила и Пруска, односно Немачка. Разлога за то било је много, а један од најважнијих био је и тај што се Пруска као земља са развијеним и узорним државним институцијама, а уз то колевка војног професионализма, није граничила са Србијом, нити је Балкан видела као подручје своје територијалне експанзије. Пруска ће постати значајан фактор у спољној политици Србије након Кримског рата (1853–1856) као једна

од гарантних сила српске аутономије у оквирима Османског царства. Баш захваљујући првенствено политичким, али и стручним разлозима професионална војна организација у Србији као један од предуслова државне независности највећим делом створена је по немачком организационом моделу. Велики допринос томе дали су српски војни питомци који су од 1846. па до српско-турских ратова 1876–1878. у редовним интервалима боравили на школовању и усавршавању у Прусској.

Србија је у процесу који је трајао дуги низ година, пратећи пруско-немачки организациони модел, успела >

да створи заокружен систем професионалних војних институција. На пољу доктрине од 1894. у српску војску уводи се и директивно командовање (Mission Command), које је преузето из немачке званичне доктрине усвојене 1888. године. Тај метод командовања, прилагођен покретном рату, наглашавао је децентрализовану иницијативу у оквирима главне оперативне замисли, охрабривао команданте да буду флексибилни и да одмах реагују на промене настале развојем ситуације, те да доносе тактичке одлуке на лицу места. Стога је велика пажња поклањана подстицању иницијативе команданата и командира на свим нивоима, док су наређења била кратка и садржала само оно што потчињени старешина не може сам да уради. Те институције, али и доктринарни модел, прве значајне резултате показале у време балканских ратова, након којих је Србија постала војно најугледнија балканска држава.

Након тих победа Немачка је економски и политички, супротно Аустроугарској, све више имала интереса да на Балкану игра на српску карту. Искористила је и царински рат вођен између Аустроугарске и Србије од 1906. до 1911. да истисне своју савезницу и постане први спољнотрговински партнер полетне балканске краљевине. Идеје које се тада јављају у немачкој политици јесу да се на Балкан иде са Србијом, а не против Србије. Ипак, у војничком смислу Аустроугарска је била једини преостали велики савезник Немачке у Европи, тако да су њени интереси за Немачко царство имали значајнију улогу него српски. У Сарајевском атентату немачко војно руководство нашло је дуго очекивани повод за светски сукоб, чија је прва жртва била Србија.

Током Првог светског рата Немачка и Србија нашле су се у сукобу на две различите стране, али су ипак, за разлику од Аустро-Угара, коректни односи Немаца према Србима као противницима у том рату, и обрнуто, имали за резултат веома интензивну сарадњу две државе на војном плану између два светска рата. У којим правцима је све ишла та сарадња „привредно комплементарних” држава? – Након рата југословенска држава и Немачка наћи ће се у два супротстављена табора пошто је првој очување Версајског система представљало залог сопственог опстанка, док је друга у њему видела ограничавајући и фру-

стрирајући фактор несметаног развоја. Налазећи се, међутим, на формално супротним странама, и једној и другој држави, које су како сте тачно рекли биле привредно комплементарне, економски интерес наметао се као примаран за даљи развој међусобних односа, па се Влада Николе Пашића већ од друге половине 1921. године носила мишљу о успостављању што интензивнијих веза са Немачком. Тешкоћу за то представљао је близак савезнички однос са Француском. Иницијатива је из сличних разлога долазила и са друге стране, па су средином двадесетих година у немачком Министарству иностраних послова настале и смернице спољне политике према Краљевини, које ће представљати основу немачке политике према југословенској држави и у времену Трећег рајха, закључно с пучем 27. марта 1941. године и према којима је основни немачки интерес у Југославији био такође економски.

На спољнополитичком плану за Немце је било важно да развој односа с Југославијом доведе до слабљења Мале Антанте као стуба француске политике заокружавања Немачке у Подунављу. Јако привредно везивање Југославије за Немачку средином тридесетих година, настало као последица велике економске кризе и повољног трговинског уговора који се заснивао на клириншкој размени југословенских руда и пољопривредних производа за немачке индустријске производе, утицало је и на војску, која је да би се искористио активан југословенски салдо у погледу набавки наоружања и опреме за Ваздухопловство и Морнарицу морала да се окрене ка Немачкој. Томе је на руку ишла и спремност Немаца да Југословенима продају своја најсавременија борбена средства, за разлику од традиционалних савезника, за чију су се робу уз то тражиле и девизе којима Југославија није располагала. Немачка је са своје стране такође била вођена личним интересом, јер је на овај начин само из Југославије задовољавала око 30% свих потреба ратне производње своје војне индустрије за рударским производима.

И поред дотадашње успешне примене немачког модела војне доктрине током свих ратних сукоба које је Србија имала до 1918. године, војно и политичко руководство у новоствореној Краљевини СХС изненада се одлучило за другачији, француски модел. Колико је то утицало на пропаст Југословенске војске у Априлском рату 1941. године? – Југословенска војска је захваљујући српском обрасцу делила са немачком исти професионални образац и двадесетих година. Међутим, у времену које је непосредно претходило диктатури краља Александра политички врх персонализован у личности самог владара све више се мешао у војностручна питања и кадрирање. То је период када је пензионисан и највећи број опробаних ратних кадрова у југословенском генералитету, који су били носиоци старог српског доктринарног модела. Ти официри готово одреда нису са симпатијама гледали на јачање официрске кохортије „Бела рука” на челу са командантом гарде и краљевим интимусом Петром Живковићем, чији је протекцио-

Конфузија коју је изазвао прелазак на нову доктрину, политичка одлука која је усвојена на захтев хрватских и словеначких представника у Влади да се у ратном плану, ван сваке војничке логике, кордонски брани читав територија земље, те јаке међунационалне тензије између Срба и Хрвата, које је стварање Бановине Хрватске само додатно појачало, пресудно су утицали на брз и сраман пораз Југословенске војске у Априлском рату 1941. године.

низам све више нагризао официрски кор. Прелаз на „модернији“, француски доктринарни модел крутог централизованог командовања, позиционог рата, ватрене премоћи и ограничавања самоиницијативе наметнут је „од-озго“ и извршен је без озбиљније стручне расправе. То је послужило и као претекст за пензионисање или повлачење из војске истакнутих српских ратних команданта због „застарелости погледа“ и тврдоглаве верности доктрини покретног рата.

Након тога и у војним школама и академијама фаворизује се француски модел, француски инструктори активно учествују у обуци Југословенске војске, а француски језик постаје један од основних предуслова за каријерно напредовање. Сви домети ове реорганизације, која се почела спроводити 1928, били су видни већ на Купском маневру у јесен 1937. године. Тада је закључак страних војних представника био да на супрот одличном квалитету југословенских војника стоји крајње неспособно руководство. Тек су немачке победе на Западном фронту 1940. године довеле до промене у југословенској војној доктрини, напуштања француског обрасца и повратка на идеје покретног рата, самоиницијативе и директивног командовања. Међутим, како је систему потребно десетак година за потпуни прелазак с једног доктринарног модела на други, за тако нешто Југословени више нису имали времена. Конфузија коју је изазвао прелазак на нову доктрину, политичка одлука која је усвојена на захтев хрватских и словеначких представника у Влади да се у ратном плану, ван сваке војничке логике, кордонски брани читава територија земље, те јаке међунационалне тензије између Срба и Хрвата, које је стварање Бановине Хрватске само до-

Дочек председника југословенске владе Милана Стојадиновића на Анхалтској станици у Берлину; 15. јануар 1938. С лева на десно: Александар Цинцар-Марковић, краљевски посланик у Берлину; Фон Нојрат, министар иностраних послова немачког Рајха; Херман Геринг, председник пруске владе и први сарадник канцелара Хитлера; Милан Стојадиновић

датно појачало, пресудно су утицали на брз и сраман пораз Југословенске војске у Априлском рату 1941. године.

Ипак, и током година најбоље сарадње војних структура две земље, обавештајци с обе стране радили су свој посао. Једна од најзанимљивијих личности тог „тајног рата“ био је пуковник Владимир Ваухник, југословенски војни аташе у Берлину. Његов рад је романтијерски дотакнут и у књизи *Каинов ожиљак*, у којој су приказани берлински амбасадорски дани Иве Андрића на почетку Другог светског рата. Колико је пуковник Ваухник заиста био успешан у свом послу?

– Пуковник Владимир Ваухник свакако је један од најспешнијих југословенских војних обавештајаца. Међутим и поред његових личних квалитета, који су несумњиви, на изузетно висок проценат тачности података које је достављао највише је утицала чињеница да је преко Београда ишла обавештајна веза између војног крила немачких завереника против Хитлера и британске војне обавештајне службе, иза чега је по свој прилици стајао кнез Павле Карађорђевић.

Систем је био разрађен тако што су припадници Абвера, који су чинили већину војног крила завереника, достављали поверљиве податке југословенском војном аташеу у Берлину пуковнику Владимиру Ваухнику, од којих су неки, као тачни подаци о годишњој производњи авиона у Немачкој, били од мале важности за Краљевину Југославију али кључни за исход једне фазе рата на Западу (Битка за Британију). Ваухник је те податке слао у Београд, а тамо их је као сумарне недељне извештаје начелник 1. обавештајног одељења давао на увид британском војном изасланику. О тој вези ништа нису знали ни Ваухник, ни британски војни аташе у Београду пуковник Кларк, који су само пред-

С лева на десно: Милан Стојадиновић, Константин Фон Нојрат, Адолф Хитлер и Херман Геринг, јануар 1938.

стављали канал за пренос информација, без велике непосредне личне заслуге за њихово прикупљање.

Шта је за то време радила немачка војна обавештајна служба у Југославији ?

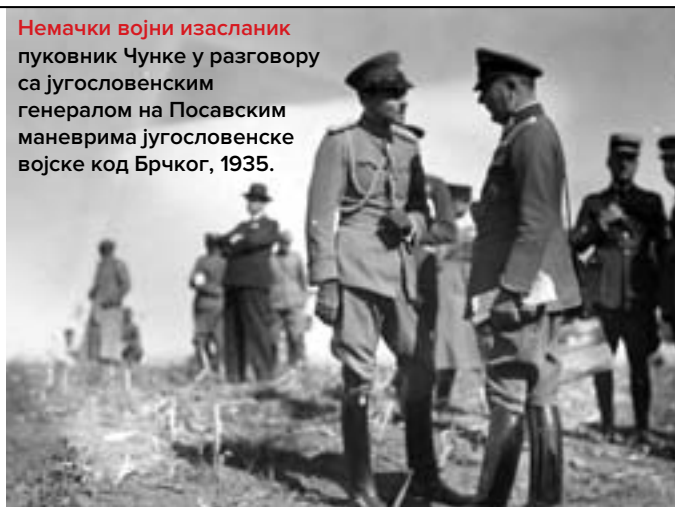
– У обавештајном смислу Југославија је за Абвер дуги низ година представљала земљу другостепене важности, из које су се информације прибављале углавном легалним путем, док су главне информације добијане од аустријске војне обавештајне службе, чија је мрежа повереника на југословенској територији била значајно развијена. За територију Југославије био је надлежан обавештајни центар у Минхену, а главни центар на југословенској територији био је у Марибору. Након аншлуса Аустрије, марта 1938. године, Вермахт је инкорпорирао аустријску војну обавештајну службу и њене сараднике. Значајан извор информација биле су и фолксдојчерске организације, будући да је немачка национална мањина са око пола милиона људи била најбројнија национална мањина у Краљевини, чији су се припадници, као југословенски грађани, слободно кретали свуда по земљи. Ипак, припадници Аб-

вера доста дуго нису били у стању да дају праву оцену борбене вредности југословенске војске, што ће поћи за руком тек прекаљеном војном професионалцу генералу Морицу фон Фаберу ди Фору, немачком војном аташеу у Београду, након личног увида у обученост југословенских јединица на Купском маневру 1937. године. Абвер је такође био правовремено обавештен о постојању група под савезничким утицајем у српском језгру југословенске војске, спремних да изврше државни удар, али о времену извршења нису успели ништа да сазнају.

Утицаји Британије и Немачке на Југославију све време између два светска рата преламали су се и на политику коју су водиле војне власти у Београду. Да ли би неки од тадашњих потеза нашег војног врха, да су били другачији, могли да окрену ток историје у неком другом правцу?

– Незахвално је за једног историчара да се бави проценама „шта би било да је било”, будући да је наш главни посао да опишемо како је уистину било, односно да успоставимо тачне узрочно-последичне везе између догађаја и

Немачки војни изасланик
пуковник Чунке у разговору са југословенским генералом на Посавским маневрима југословенске војске код Брчког, 1935.

на основу њих изведемо ваљане и поуздане закључке. Оно што се може извести као закључак, нарочито када је у питању војни пуч 27. марта 1941, који је умногоме одредио судбину земље и српског народа у Другом светском рату, јесте да је свака политизација војске штетна, било да је реч о мешању непрофесионалних елемената у војна питања или војске у државну политику, те да се озбиљно мора водити рачуна о спречавању било каквог утицаја страног фактора на војску, па макар и оног историјски пријатељског. Спољнополитички афинитети и савезништва такође не би смели да буду кључни фактор који ће утицати на избор војне доктрине, већ реална и трезвена војностратегијска процена сопствених снага, претњи и могућности. Успешан српски образац показује да уз поштовање сопствених специфичности треба учити од свих, па и од потенцијалних непријатеља, и тући их њиховим средствима, ако су ефикасна.

Колико се историја српско-немачких односа утискује на савремене односе две државе?

– Негативно историјско искуство, нарочито оно из XX века, утиче свакако на то да је можда доминантно осећање у међусобним односима – неповерење. На формирање тог осећаја свакако је утицао и пуч од 27. марта 1941. године, стравични злочини немачких окупационих снага на територији Србије, немачко подржавање НДХ и њене геноцидне политике према Србима, Јеврејима и Ромима, конфискација имовине фолксдојчера у Југославији, али и медијска демонизација Срба у време ратова за југословенско наслеђе и агресије НАТО-а на СРЈ, у којој су нарочито предњачили немачки медији. Не треба сметнути с ума да је НАТО агресија представљала прво борбено ангажовање немачких оружаних снага након 1945. године. С друге стране, у последње време приметни су знаци побољшања односа. Томе доприноси све већи интерес немачких пословних људи за улагања у Србију, али и око 800.000 Срба који живе на подручју СР Немачке, стални контакти међу институцијама, али и људима, као и помоћ коју Немачка пружа нашој земљи у многим областима, укључујући и војну.¹

Пуковник Владимир Ваухник свакако је један од најуспешнијих југословенских војних обавештајца. Међутим и поред његових личних квалитета, који су несумњиви, на изузетно висок проценат тачности података које је достављао највише је утицала чињеница да је преко Београда ишла обавештајна веза између војног крила немачких завереника против Хитлера и британске војне обавештајне службе, иза чега је, по свој прилици, стајао кнез Павле Карађорђевић.